

CARME ARNAU

ANYS DE BARBÀRIE

Mercè Rodoreda: la guerra i l'exili

Empúries

RODOREDÀ

Carme Arnau i Faidella

Anys de barbàrie

Mercè Rodoreda:
la guerra i l'exili

Editorial Empúries
Barcelona

© Carme Arnau Faidella, 2023

Primera edició: gener del 2023

Fotografia de la pàgina 4: © Guillemina Puig
Imatge de la pàgina 88: © Wikimedia Commons
Imatges de les pàgines 89 i 90: © Sucesión Pablo Picasso, VEGAP, Madrid 2022
Imatge de la pàgina 194: © Wikimedia Commons

© d'aquesta edició: Edicions 62, s. a.
Editorial Empúries
Diagonal, 662-664. 08034 Barcelona
info@grup62.com
www.editorialempuries.cat

Fotocomposició: Grup62

DIPÒSIT LEGAL: B. 474-2023
ISBN: 978-84-18833-68-7

La lectura obre horitzons, iguala oportunitats i construeix una societat millor.
La propietat intel·lectual és clau en la creació de continguts culturals
perquè sosté l'ecosistema de qui escriu i de les nostres llibreries.
En comprar aquest llibre contribuïu a mantenir aquest ecosistema viu i en creixement.
A Grup62 agràim que ens ajudeu a donar suport així a l'autonomia
creativa d'autores i autors perquè puguin continuar desenvolupant la seva funció.
Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos)
si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra.
Podeu contactar amb CEDRO a través del web www.conlicencia.com
o per telèfon al 91 702 19 70 / 93 272 04 47.

TAULA

Justificació	9

I. ANYS DE GUERRA

1. Viure la història	13
2. Escriure la història. Els contes «Mort de Lisa Sperling» i «Nit de boira»	45
Com a conclusió	69

II. «QUANTA, QUANTA GUERRA...»

O L'ESTIRP DE CAÍN

Introducció: vida i literatura	77
1. La inspiració dels ulls: la pintura	91
2. Cinema i literatura	109
3. Novella i iniciació. L'estirp de Caín	131
4. Personatges femenins i mite: Venus genetrix / Magna mater	169
5. Una novella de guerra i d'il·luminació	193
A manera de cloenda: el crit de l'escriptura	225
<i>Obres principals citades</i>	229
<i>Agraïments</i>	237
<i>Índex onomàstic</i>	239

VIURE LA HISTÒRIA

«Deu anys si us plau, deu anys, del trenta-cinc fins al quaranta-cinc, i no en descompteu cap, que en tots hi ha gestes infames per a subratllar-los».²

El març de 1939, un cop perduda la Guerra Civil, Mercè Rodoreda es refugia a Roissy-en-Brie, a prop de París, en un castell —abans una *auberge de jeunesse*—, amb un grup d'exiliats catalans i espanyols. És allà, justament, en un indret envoltat d'una vegetació exuberant que s'enamorà de Joan Prat, més conegut pel seu pseudònim literari, Armand Obiols; es tracta d'una relació llarga i profunda, plena de llums i ombres, com les cartes de tots dos reflecteixen;³ de fet, s'inicia amb una placidesa escassa perquè, mentre que Rodoreda s'havia separat del seu marit, Obiols és un home casat i, a més, amb la germana de Francesc Trabal, tots dos membres de la colla de Sabadell. Però el fet essencial en la vida de tots dos es lliga al vendaval de la història: esclata la Segona Guerra Mundial, el mateix 1939, en concret el primer dia de setembre, amb la invasió alemanya de Polònia. I a partir de llavors la guerra,

2. Josep Palau i Fabre, *El «Gernika» de Picasso*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2007.

3. Pel que fa a les cartes de Rodoreda publicades, citaré Armand Obiols, *Cartes a Mercè Rodoreda*, pròleg d'Anna Maria Saludes i Amat, Sabadell, La Mirada, 2010, i Mercè Rodoreda, *Cartes de guerra i d'exili (1934-1960)*, a cura de Carme Arnau, Barcelona, FMR, 2017.

amb el dolor, la violència i la mort que arrossega, esdevé el centre de les vides dels refugiats, que viuen en una situació tan incerta com vulnerable. Els sentiments es troben a flor de pell, hi ha por pel que fa al present i un interrogant ple de mals averanys de cara al futur. En aquest sentit, la correspondència de Rodoreda irradia llum sobre aquesta situació d'incertesa. Escriu a Carles Pi i Sunyer, el 29 de març de 1940: «L'altre dia vaig passar per la Trinité. Aviat farà un any que en el jardinet, hi vam seure tota una tarda. Quan farà dos anys, on serem, tots plegats?».

A partir de llavors, i durant tota la guerra, la incertesa els acompanya com si fos la seva ombra. Un clar exemple el tenim en la parella Rodoreda-Obiols, ell per sempre més un refugiat, amb totes les limitacions que això representa —sense passaport, sobretot. I Rodoreda escriu en la mateixa carta a Pi i Sunyer amb relació al seu estat anímic:

Jo, que tan sovint estic a frec del patètic —coneixeu poc de mi perquè l'asseveració us sembli versemblant— espero, malgrat els meus trenta anys intensos, unes quantes primaveres amb prou tendresa en mi per a sentir en el cor i en les mans tot el que de més delicat tenen les flors i els matins alegres. Ara no, ara m'he quedat amb un dels sentiments més negatius: amb l'odi. Un odi passiu gairebé animal, a tot i a mi per la meua impotència.

Tot plegat no farà més que intensificar-se amb el desenvolupament d'una història ara en majúscula que s'emmiralla en els primers contes que Rodoreda escriu, en bona part, testimoniant aquest temps convuls. Que sembla encalçar-los i, a més, no donant-los cap treva. Només dos mesos més tard, en una altra carta memorable del 27 de maig, explica al mateix Pi i Sunyer com se senten tots plegats: «La nostra gent està bastant desfeta. Hi ha hagut dies de veritable pànic [...]. Aquí, a Roissy, tenim alarmes molt sovint, es viu amb els nervis una

mica en tensió. A més, hi han instal·lat soldats i respires ben bé la guerra». I, sobretot, davant d'aquesta situació i amb els homes francesos mobilitzats, hi ha la petició, ordre que arribarà més endavant, que els refugiats col·laborin i que, per tant, treballin. A partir de llavors tot són prohibicions, imposicions i decrets. L'11 de juliol de 1938, els refugiats en edat de ser mobilitzats i beneficiaris del dret d'asil han de fer prestacions per a la defensa nacional. Mentre que el 12 de novembre del mateix any es demana d'internar els estrangers «*indésirables*» en centres especialitzats. I, fet essencial, després de l'entrada massiva de refugiats espanyols, el febrer de 1939, es dona importància a aquesta mà d'obra suplementària en un moment en què totes les energies són necessàries. Així, durant els decrets del mes d'abril s'exerceix un control rigorós sobre els refugiats mobilitzables, que han d'enrolar-se a l'armada o seran reunits en centres de «*rassemblement*» i constituïts en unitats de treballadors, mentre que el 5 de maig de 1939 el ministre d'Interior, Albert Sarraut, anuncia, en una circular als prefectes, una sèrie de mesures pel que fa als serveis d'aquesta mà d'obra tan necessària com barata.⁴ Tot plegat pesa i de manera ben decisiva en la vida dels exiliats, que, progressivament, tenen la impressió de trobar-se en un cul-de-sac, en una ratèra; fins i tot Obiols parla de destí com si se sentís protagonista d'una tragèdia grega, segons deixa constància en més d'una carta, unes cartes essencials, perquè es troben separats els uns dels altres i més d'un en una situació compromesa, fins i tot perillosa. Se senten, doncs, com empresonats en el sentit metafòric, i de vegades real. De fet, com va destacar Maurice Merleau-Ponty a *Le visible et l'invisible*, més que no pas en cap altra època el segle xx demostra amb contundència que les vides dels homes són del tot contingents i a la mercè d'esdeveniments històrics i d'altres canvis incontrolables.

4. Vegeu, en aquest sentit, Denis Peschanski, *La France des camps. L'internement, 1938-1946*, París, Gallimard, 2002.

Els fets s'imposen i, amb els alemanys a les portes de París, Rodoreda i Obiols en fugen dos dies abans que hi entrin, el 12 de juny de 1940, amb Antoni M. Sbert, la seva secretària, Maria Antònia Freixes, i Pierre-Louis Berthaud. Sbert havia estat conseller de Governació i d'Assistència Social de la Generalitat de Catalunya fins al 1939 i, a França, creador de la Fundació Ramon Llull amb el propòsit d'ajudar els refugiats catalans, especialment els intel·lectuals; una de les seves activitats més valorades va ser la publicació de la *Revista de Catalunya*, de la qual Obiols va ser redactor en cap i Rodoreda hi va col·laborar com a correctora i amb la publicació de contes. Pel que fa a Berthaud, bibliotecari, occitanista i periodista, va ser l'administrador gerent de l'esmentada Fundació.⁵ Més endavant, i inspirant-se en la relació amorosa que va existir entre Sbert i Freixes, Rodoreda escriu el conte «En veu baixa» —cas Sbert, segons deixa constància en una carta del 5 de juny de 1946 a Murià—, una narració inclosa al seu primer recull, *Vint-i-dos contes*; de fet, el relat se centra en un home de quaranta anys que té un fill amb la seva dona per oblidar que la seva amant, més jove que no pas ell, l'ha deixat per casar-se —Sbert va néixer a Palma, l'any 1901, i Freixes a Barcelona el 1915. En aquesta fugida, el grupet forma part d'una llarga corrua de desplaçats que es van haver d'enfrontar a moments de pànic i penalitats de tot tipus amb la mort com una amenaça ben real. Més d'una vegada eren metrallats pels *stukas* alemanys que volien atemorir els civils. Llavors tots cinc, sense cap mitjà de transport —els trens no avançaven a causa de l'embús—, i sense poder menjar ni beure, van haver d'avançar a peu i van viure, durant gairebé un mes, en una situació difícil de suportar: hi havia dies en què caminaven sense parar amb els alemanys

5. Vegeu «L'èxode d'Antoni M. Sbert i de Mercè Rodoreda (1940)», dins Josep Massot i Muntaner, *De la guerra i de l'exili. Mallorca, Montserrat, França, Mèxic (1936-1975)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 189-197.

estalonant-los. Aquest èxode, que Berthaud descriu en una carta a la seva mare com «*une des grandes migrations de l'histoire*»,⁶ ha quedat reflectit en diverses novel·les i pel·lícules amb tot el que va representar de dramàtic, sovint d'èpic. Un dels primers films, i més valorats, va ser *Jeux interdits* (1952), dirigit per René Clément amb música de Narciso Yepes —titulada com el film i coneguda internacionalment; la protagonista és una nena que, amb els seus pares i com centenars de francesos, s'encamina cap a un èxode desesperat, de París cap al sud de França; un cop morts els pares per un *stuka* alemany, ella es queda tota sola i desamparada enmig del desconcert de la guerra; rodada en blanc i negre, s'acosta a un reportatge d'aquesta situació tan dura. La novel·lista catalana, doncs, viu la història perquè, si en aquell moment l'esdeveniment més important era la guerra mundial, ella en va ser un testimoni directe i, només en aquest sentit, privilegiat; d'altra banda, aquesta vivència de ben segur que va resultar estimulante per a una autèntica creadora, que va destacar en una de les darreres entrevistes:

Em recordo que allò de la retirada, a la guerra de França, amb els alemanys per una banda i els francesos per l'altra, era horrorós. Però al mateix temps era exaltant. Potser perquè l'escriptor sempre es desdobra en espectador, però era horrorós i al mateix temps exaltant de trobar-te enmig d'una conflagració mundial com aquella, viure-la, perquè això no passa gaires vegades a la vida. *És bo que abans d'escriure visquis.*⁷

Llavors, de fet, ho va fer amb una extraordinària intensitat, aquesta intensitat que esdevindrà el moll de l'os de tota la seva producció —i de la seva personalitat. I pel que a la fugida

6. Carta datada a Varennes, «*jeudi 27 juin 1940*», que em va fer a mans Bernard Lesfargues.

7. Carme Arnau i Dolors Oller, «L'entrevista que mai no va sortir», dins Mercè Rodoreda, *Entrevistes*, a cura d'Abraham Mohino i Balet, Barcelona, FMR-IEC, 2013, p. 264-273. La cursiva és meua.

de la capital francesa, la podem seguir gràcies a un dietari d'Obiols que té dues versions, una d'inicial i breu en francès, i una segona de més extensa en català.⁸ En cito només un fragment que correspon al dia 15 de juny per assenyalar la gravetat del moment:

Els avions (nou possiblement) volen molt baixos i en perfecta formació. Ens ametrallen. Sentim perfectament el xiulet de les bales. Al cap d'un quart tornen a venir avions. Ens posem sota el tren. Els avions ametrallen i sentim perfectament els impactes en el vagó sota el qual estem.

D'una banda, la lectura d'aquest precís dietari, que es troba a l'Arxiu Mercè Rodoreda (AMR, a partir d'ara), ens permet d'assabentar-nos de les penalitats i els perills viscuts —per exemple, en aquest clima de suspicàcies, Berthaud està a punt de ser afusellat perquè l'han confós amb un espia. A més, els pobles on proven d'aixoplugar-se es troben sobrepoblats per l'allau de francesos i refugiats que, fugint de la guerra, busquen sense èxit menjar i un llit per descansar; en el cas de la parella, al final ha de dormir en cadires, per terra o sobre la palla com a matalàs. D'altra banda, i gràcies al dietari, ens podem adonar de la relació entre el que s'hi anota i els primers contes de Rodoreda, perquè aleshores la seva principal font d'inspiració és el que viu i observa. De fet, poc atreta per cartes, en el conte troba l'espai adient per deixar constància d'aquest episodi tan punyent —i, també, en una llarga carta a Anna Murià del 29 d'agost de 1940. Per citar-ne un exemple clar, Obiols escriu, el 16 de juny, a la versió en francès del dietari: «*3 Kil avant Orleans on nous fait dévier jusqu'à Soran*». I al marge i en català: «Els ponts d'Orleans han saltat avui». Rodoreda s'hi inspira per a un conte que esmenta en més d'una carta, amb variants pel que fa al títol, al final, «Orleans, 3 quilòmetres», en què la parella pro-

8. Fons Joan Prat, AMR. 1.2.4 Diaris i agendas.

tagonista, uns refugiats catalans, ha de deixar de banda el projecte d'anar a Orleans perquè l'albiren de lluny i en flames mentre els expliquen que tots els ponts han estat destruïts. Fins i tot el detall d'observar una dona morta asseguda en una cadira, com Obiols escriu lacònicament el dia 17, es reflecteix al conte:

A l'entrada d'una casa, asseguda en una cadira baixa, hi havia una vella. Tota negra amb un mocador al cap. [...] I tots els que anaven passant la miraven, ajupien el cap per veure-li la cara i anaven dient «és morta». A l'horitzó aparegué, gris i minúscul, coronat de fum, Orleans.

Més endavant, quan Rafael Tasis —amic de la parella— li demana pels seus projectes literaris, Rodoreda sembla apropiarse d'aquest dietari, o potser hi busca inspiració per a una novel·la sobre l'exili que, de moment, no pot emprendre; i ja des de Bordeus, el 14 de desembre de 1945, li escriu:

Si pogués tindria els projectes editorials següents: primer m'agradaria molt reeditar *Aloma*. Fóra fàcil perquè en tinc un exemplar. Segon: publicar un llibre de contes: un parell de mesos per a revisar els que ja tinc i escriure'n tres o quatre més bastarien per a fer el llibre. Tercer: tinc tota la documentació necessària i notes preses dia per dia de la retirada. El temps material d'escriure (un mes i mig o dos) i ja tenim un altre llibre. La novel·la que tinc demanaria més temps i no vull precipitar-ne la publicació. He jugat fort i vull publicar-la quan n'estaré plenament satisfeta.

Però no puc, no puc fer res. I si la vida continua a ésser-me tan dura com ara no podré fer res mai més.

Quan l'experiència d'aquesta retirada de París quedi ja com un record, Rodoreda l'evocarà amb un humor bandejat dels contes dels anys de guerra i de postguerra. Es tracta de «Rom Negrita», escrit en homenatge a una gran narradora, Víctor

Català, en el seu norantè aniversari, publicat a *Els 7 pecats capitals vistos per 21 contistes* (1960).⁹ El seu escenari és un cafè on s'han refugiat uns paletes catalans exiliats perquè la forta pluja els impedeix treballar; també és català el propietari del bar, casat amb una francesa que va conèixer durant la retirada de París; i, en la conversa que mantenen mentre els paletes es queixen del que van viure durant la Guerra Civil, ell els respon:

A la retirada de França us hauria volgut veure. Riu-te'n dels avions de Mallorca. Stuka darrera Stuka. I a cinc metres per damunt del cap i bombes avall i les criatures plorant i les dones xisclant i el pont i la carretera tot embussat de carros i màquina rodada fins a Montpellier.

Mentre la seva dona afegeix en una barreja de català i francès, plena de gràcia: «*Et puis trois jours sans rien manger... Rien que de l'herbe. On avait la fièvre*».

Seguint amb la vivència personal, sabem que el grupet se separa a Châteauroux i Obiols i Rodoreda es queden a Llemotges, una estada que s'allargarà més del que en principi preveien. Inicialment només volen descansar, però en una ciutat plena a vessar i sense contactes no troben cap hotel lliure, perquè després d'aquest viatge que Rodoreda qualifica d'«*au bout de la nuit*» —citant el títol d'una novel·la de Céline, *Voyage au bout de la nuit*— s'han quedat sense forces tant pel que fa al cos com a l'ànima. Resumint-ho, Rodoreda escriu: «[...] la fugida de París, a peu amb alguns espectacles allucinants: l'incendi d'Orleans, bombardeig del pont de Beaugency, amb carros plens de morts... Dos anys a Limoges, morint al dia, com deia aquell; dos anys a Bordeus vivint-hi...».¹⁰

9. Recollit a *Semblava de seda i altres contes*.

10. Baltasar Porcel, «Mercè Rodoreda o la força lírica», recollida a *Mercè Rodoreda. Entrevistes*, a cura d'Abraham Mohino i Balet, Barcelona, FMR-IEC, 2013, p. 35-43.